

УДК 811.111'42'373.6'373.7:316.7:316.276 (73)

СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРОЛОГІЇ: ЗІСТАВЛЕННЯ ПОНЯТЬ «ГЕНДЕРНИЙ СТЕРЕОТИП» І «ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ ТИПАЖ»

Петрова А. В.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

У статті досліджено зіставлення поняття «лінгвокультурний типаж» із базовими поняттями гендерології «гендерний стереотип», установлення взаємовідношень між якими дало змогу більш детально визначити їхні характерні ознаки та окреслити місце в новітніх наукових парадигмах системи гуманітарних наук.

Ключові слова: типаж, гендерний стереотип, маскуліність, фемінінність, лінгвокультурний типаж, гендерна лінгвістика, гендерологія, лінгвокультура.

Petrova A. V. Modern gender studies: comparison of "gender stereotype" and "linguocultural type" concepts. The article deals with a comparative analysis of "gender stereotype" and "linguocultural type" concepts correlation as far as they are the basic units for linguocultural and gender studies. Special attention is drawn to the determination of characteristic features of these two key terms according to the works of modern scholars. The theory of linguocultural types that synthesizes the achievements of linguistics, literature, sociology, psychology, gender and cultural studies develops the theory of linguistic personality in the system of humanities, therefore the notion of "linguocultural type" as a specified personality, meaningful to a particular culture, correlates with such concepts as "type", "socio-cultural type", "gender stereotype", etc. in the latest scientific paradigms, in particular, in gender and linguocultural studies. The study of linguistic phenomena in an inextricable connection with the outlook of the whole linguistics as well as of an individual as a member of this world has made the issue of a gender stereotype, a basic concept of genderology, very important. Gender stereotypes as part of national socio-cultural stereotypes embody masculine / feminine peculiarities of the world view, providing a source of information about the national gender linguistic culture. The gender stereotype as well as the linguocultural type is characterized by an appreciation due to which both the stereotype and the type create a system of value benchmarks in society but, unlike a gender stereotype, a linguocultural type does not depend on any gender characteristics of a person that could differentiate it.

Key words: type, gender stereotype, masculinity, femininity, linguocultural type, gender linguistics, genderology, linguistic culture.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Співвідношення суспільства та мови не завжди було предметом спеціального наукового дослідження, але сучасна інтеграція гуманітарного знання доводить протилежне: фактором в обґрунтуванні актуальності тих чи тих наукових проєктів у лінгвістиці сьогодення є її тісна взаємодія з багатьма науками, зокрема культурологією, соціологією, гендерологією. Так, уважаємо доволі актуальним зіставлення ключового поняття гендерології «гендерний стереотип» та поняття лінгвокультурології «лінгвокультурний типаж», що передбачає аналіз дослідницьких підходів відповідних наукових галузей (лінгвокультурології, гендерної лінгвістики та лінгвоперсонології), а також визначення переваг когнітивного підходу до тлумачення поняття «лінгвокультурний типаж» з метою встановлення його кореляції в системі гуманітарних наук із таким поняттям, як «гендерний стереотип».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляд мовних явищ з позицій антропоцентризму визначено у працях багатьох науковців сучасності, а саме: С. Г. Айвазової, О. О. Вороніної, М. Є. Баскакової, Ю. В. Беляєвої, Ш. Берн, О. І. Гапової, А. Р. Усманової, О. І. Горошко, О. О. Здравомислової, І. О. Кон, Т. І. Єрофєєвої, А. В. Кириліної, С. В. Полєніної, Ю. О. Конусова, К. У. Гейлі, О. М. Зуйкової, О. Б. Мезенцевої, Л. М. Ожигової, В. І. Успенської, І. М. Тартаковської, а також в останніх досліджен-

нях британських та американських учених. Питання про гендерні стереотипи, а також їх зв'язок та зіставлення із поняттям «лінгвокультурний типаж», що потрапляє до кола інтересів зазначених науковців, уможливує формування чіткого уявлення про певну лінгвокультурну спільноту в цілому.

Формулювання мети і завдань статті. Метою статті є розгляд та визначення кореляції двох ключових понять гуманітарних галузей – «гендерний стереотип» у гендерології та «лінгвокультурний типаж» у лінгвокультурології. Завданням статті є встановлення їх взаємовідношень, що дасть змогу більш детально визначити їхні характерні ознаки та окреслити місце в системі гуманітарних наук.

Виклад основного матеріалу дослідження. У лінгвокультурології поняття «лінгвокультурний типаж» (далі ЛКТ) розуміють як узагальнений образ особистості, чия поведінка та ціннісні орієнтації істотно впливають на її загальну лінгвокультуру і є показниками етнічної та соціальної своєрідності суспільства, наприклад: російський інтелігент, німецький офіцер, американський ковбой, авантюристка, англійський аристократ та ін. [1, 4–15]. Отже, воно є спорідненим із поняттям «гендерний стереотип», оскільки це поняття визначають як загальноприйняті у суспільстві погляди на притаманні чоловікам і жінкам моделі поведінки, де у стереотипах чоловічої та жіночої ролі поведінки відображаються певні суспільні очікування [2; 4, 2]. Оскільки

сучасний етап розвитку лінгвістики загалом ознаменувався черговою зміною моди на ракурс мовних явищ, появою і реалізацією в лінгвістичних дослідженнях антропоцентричного «стилю мислення», визначення ступеня теоретичного обґрунтування кореляції цих понять є досить актуальним.

Науковці в галузі лінгвокультурології описали різноманітні характеристики ЛКТ, а саме: динамічні, емблематичні та символічні; установили типологію лінгвокультурних типажів: історичні, фікціональні, професійні. Але, незважаючи на велику кількість наукових розвідок, присвячених вивченню ЛКТ, загальноприйнятого визначення цього поняття, методів дослідження і виділення типажів у тій чи тій культурі, а також їх чіткої класифікації, досі не існує. Хоча найважливішими смисловими дистинкціями поняття «лінгвокультурний типаж» є типізованість певної особистості, значущість цієї особистості для культури, наявність ціннісного складника, який характеризує таку особистість і конкретизує її в реальному індивідуумі або персонажі художнього твору [5].

Відомі науковці сучасності зазначають, що процес гендерної диференціації є соціально обумовленим і починається з того моменту, коли відбувається визначення статі дитини та фіксація цієї статі у вигляді її обраного імені (чоловічого або жіночого). Відтоді й починається навчання людини гендерної ролі – сукупності прав, обов'язків, норм поведінки чоловіка та жінки в певному суспільстві, в певний історичний час та ін. Основними чинниками, які визначають гендерну соціалізацію особистості, є: сім'я, ЗМІ, література та мова. Такі нормативні уявлення про соматичні, психічні, поведінкові властивості, характерні для чоловіків і жінок, об'єднуються в конструкти «маскулінності» і «фемінінності», але значний вплив на процес формування статево-рольової ідентичності мають гендерні стереотипи – це культурно та соціально обумовлені уявлення про властивості та норми поведінки чоловіків і жінок [4, 2–6].

Аналізуючи гендерні стереотипи сьогодення, відомий науковець у галузі гендерології О. О. Вороніна стверджує, що всі вони змінюються, але кожен по-різному та в різних верствах нашого суспільства. Так, стереотип жіночності, який сформувався у XIX ст., залишається популярним і дотепер (особливо у чоловіків): жінка повинна бути ніжною, красивою, м'якою, ласкавою та водночас пасивною, залежною. Але, за уявленнями сучасних жінок, їм треба бути розумними й енергійними, тобто володіти чоловічими (маскулінними) якостями. Хоча сам стереотип маскулінності традиційно передбачав фізичну силу, відсутність ніжності, функціональне ставлення до жінки й одночасно нестриманість у вираженні гніву чи пристрасті, зараз його сучасний портрет інший: інтелект цінується вище за фізичну силу, допускається прояв ніжності та душевної тонкості, вимагається приборкання «грубих» почуттів [5].

Услід за Р. Г. Петровою, розглянемо градацію гендерних стереотипів, де вони розділені на три групи [3, 76–83]:

Перша група гендерних стереотипів пов'язана з нормативними уявленнями про соматичні, психічні, поведінкові властивості, характерні для чоловіків і жінок. Це стереотипні уявлення про те, що чоловіки – компетентні, домінантні, незалежні, агресивні, самовпевнені, схильні мислити логічно, добре керують своїми емоціями, а жінки – пасивні, залежні, гіперемоційні, не впевнені в собі, дбайливі й ніжні. Такий стереотип становить специфічну конструкцію психологічних рис, поведінкових моделей, видів діяльності, яка має на меті сепарування чоловіків і жінок, сегрегацію чоловічої та жіночої сфер діяльності. Згідно з поширеним уявленням, на думку дослідниці, жінки менш агресивні, більш схильні до опіки і більш чутливі. Однак бувають й активні, агресивні та «сухі» жінки. Різні чоловіки також демонструють поведінку в діапазоні від жорсткості до ніжної турботи.

Другу групу гендерних стереотипів утворюють стереотипи, які стосуються змісту чоловічої та жіночої праці. Так, на думку дослідниці, жіночою сферою діяльності вважається виконавська сфера діяльності, тоді як чоловіча – це інструментальна, творча й організаторська. Проблема статевого поділу праці, який розуміють як розподіл занять між жінками та чоловіками, що базується на традиціях і звичаях, позначається на формуванні стереотипу про чоловічі та жіночі професії. Гендерний поділ праці зберігає міцні позиції: у всьому світі кожна галузь характеризується домінуванням або жінок, або чоловіків; рідко де можна натрапити на рівну участь представників обох статей.

Третю групу гендерних стереотипів складають ті, що пов'язані з розподілом сімейних і професійних ролей. Чоловічі ролі – це професійні, а жіночі – сімейні. Найбільш поширений стереотип у цій сфері свідчить: «справжня жінка мріє вийти заміж і народжувати дітей, займатися будинком, а справжній чоловік мріє професійно реалізуватися, зробити гарну кар'єру». Подібні стереотипи значною мірою визначають життєві стратегії і практики, які обирають жінки і чоловіки протягом свого життя.

На думку Н. В. Ходиревої, усі гендерні стереотипи проявляються на трьох рівнях: перший рівень – соціальний, за структурою подібний до системи владних відносин; соціальні відмінності в суспільстві ґрунтуються на гендері та формують відносини між чоловіками і жінками; другий рівень – міжособистісний, здійснюється як контекст інтеракцій; третій рівень – індивідуальний [6, 74–82].

Зазвичай гендерні стереотипи створюються лише на основі певних характеристик. Так, Н. В. Михальчук у статті «Політичні стереотипи як об'єкт наукового аналізу», покликаючись на праці У. Ліппмана, наголошує на тому, що кожен стереотип має такі характеристики:

- стереотипи завжди простіші, ніж реальність;
- складні характеристики, які «укладаються» в дві-три пропозиції;
- люди переймають стереотипи (від знайомих, засобів масової інформації та ін.), а не формують їх самі завдяки особистому досвіду; наприклад, це може бути уявлення про ідеальну американську жінку, а

сама про її зовнішність – вона повинна бути блондинкою, з блакитними очима, без зайвої ваги, з великим бюстом і довгими ногами, але цьому ідеалу буквально відповідає лише лялька Барбі, яка також є американським гендерним стереотипом про привабливу жінку;

– всі стереотипи помилкові; більшою чи меншою мірою вони завжди приписують конкретній людині якісь «межі» чи «рамки» лише через свою належність до певної групи;

– стереотипи дуже «живучі»: навіть, якщо люди переконуються в тому, що стереотип не відповідає дійсності, вони схильні не відмовитися від нього, а стверджувати, що виняток лише підтверджує правило; наприклад, зустріч зі струнким американцем лише переконує жертву стереотипу в тому, що вся решта американського населення – з надмірною вагою.

Найбільш чітко визначену градацію характеристик стереотипів фемінінності / маскуліності зроблено О. Кісь у статті «Етнічні гендерні стереотипи та джерела їх конструювання», оскільки науковець уважає ці стереотипи стійким комплексом уявлень, що включають [5]:

– культурні канони (ідеальні образи) чоловіка та жінки;

– уявлення про притаманні кожній статі риси характеру;

– сфери, способи, стиль самореалізації чоловіка та жінки (у межах конкретного етнокультурного середовища);

– особливості процесів соціалізації хлопчиків і дівчаток;

– поведінкові моделі (норми, приписи, очікування щодо поведінки особи певної статі у стандартній ситуації та соціальні санкції за їх порушення);

– гендерну стратифікацію (градацію соціальних статусів і ролей чоловіків та жінок, що визначає суспільний престиж статі).

Відомий своїми працями в галузі гендерології науковець В. І. Чумаков вважає, що серед різноманітних форматів репрезентації базових гендерних стереотипів майже всі з них можуть негативно позначатися на самореалізації чоловіків і жінок і стати бар'єром у розвитку їхньої індивідуальності [7, 5–23]. Надалі, описуючи вкорінені традиції в пострадянському суспільстві, дослідник С. Г. Айвазова наводить докази, з яких стає абсолютно зрозумілим, що пострадянський гендерний стереотип обумовлював відмінність ролей чоловіка – годувальника сім'ї, чий соціальний статус визначався його положенням на роботі, і жінки, яка, хоча і працювала, була в основному відповідальною за домашнє господарство [3, 83]. Розглядаючи суспільну ситуацію в сучасному світі, можна стверджувати, що вона характеризується зміною сформованих типів і способів життєдіяльності всіх верств суспільства, зумовленою переходом на нові умови господарювання. У сучасному процесі конструювання та реалізації гендерної ідентичності в умовах постійно змінюваних гендерних ролей і статусів виділяється ряд особливих психологічних переживань і криз особистості, пов'язаних із рольовими конфліктами, проблемою подвійної ідентичності, кризою маскуліності, страхом втрати / здобуття фемінінності та ін. [4, 4].

За спостереженнями Р. Г. Петрової, гендерні стереотипи, маскулінні чи фемінінні, варіюються залежно від того, що стоїть на першому місці для кожної людини: для одних важливою є сім'я та їхні особисті проблеми, для когось іншого характерна лише їх виробнича спрямованість і результативність, а треті – у своєму житті гармонійно поєднують сімейні, професійні та громадські інтереси. Але, розглядаючи жінок і чоловіків окремо, дослідниця зазначає, що жінки, які прагнуть до самореалізації та проявляють свої здібності і талант, часто опиняються в ситуації конфлікту з наявними в суспільній свідомості традиційними уявленнями про справжнє призначення жінки і переживають свій власний внутрішній конфлікт. Чоловіки, які орієнтовані на сімейні цінності, емоційно відкриті, що не відповідає чоловічому призначенню, відчувають себе неповноцінними, тому що від «справжнього» чоловіка очікують успішності, високого статусу, орієнтованості на кар'єру й емоційну закритість [3, 80–85].

Попри усталеність і постійну відтворюваність уявлень про чоловіків і жінок як про істоти, яким притаманні відмінні, часом протилежні, риси й характеристики, результати досліджень таку думку все ще не підтверджують. Як відомо, ще в 70-і рр. ХХ ст. після публікації славнозвісної роботи американських психологів-дослідниць Елеонор Маккобі та Керол Джаклін «Психологія статевих відмінностей» про цей факт впевнено заговорили, оскільки було проведено дослідження, де вчені проаналізували близько півтори тисячі раніше опублікованих праць щодо гендерних відмінностей і подібностей людських рис та поведінки і дійшли однозначного висновку, що фундаментальних психологічних відмінностей між чоловіками та жінками немає. Навіть якщо такі відмінності виявляються, вони становлять не більше ніж 10%, тобто на 90% розподіл якоїсь характеристики між чоловічими та жіночими вибірками є однаковим [5].

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Отже, на основі досліджень із гендерології робимо висновок, що гендерні стереотипи, які мають лінгвокультурну специфіку, є частиною національних соціокультурних стереотипів, утіленням національно-культурних знань, уявлень, ідей і традицій. Вони відображають гендерні (маскулінні / фемінінні) особливості бачення світу, які притаманні носіям певної мови та культури, слугуючи джерелом інформації як про національну культуру, так і про простір національної гендерної лінгвокультури. Саме цей факт і дає змогу розглядати фактор гендеру в річищі лінгвокультурології. Хоча, на відміну від гендерного стереотипу, ЛКТ – це складник лінгвокультурної концептосфери, який структурує загальноприйнятні характеристики певного типу особистості, що є найбільш поширеними в тому чи тому суспільстві, але лінгвокультурний типаж не залежить від будь-яких гендерних характеристик особистості – маскуліності та фемінінності, які б могли його диференціювати. Водночас ці обидва поняття – ЛКТ і гендерний стереотип – мають одну спільну рису, зокрема оціночність, завдяки якій вони створюють систему ціннісних орієнтирів у суспільстві та існують у ньому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Карасик В. И. Лингвокультурный типаж: к определению понятия / В. И. Карасик, О. А. Дмитриева // Аксиологическая лингвистика: лингвокультурные типажы. – Волгоград : Парадигма, 2005. – 310 с.
2. Лукьянова Т. Г. Вербалізація гендерних стереотипів атрибутивними словосполученнями, що позначають індивідуально-психологічні характеристики чоловіка / Т. Г. Лукьянова // Нова філологія : [зб. наук. праць]. – Запоріжжя : ЗНУ, 2008. – № 30. – С. 232–235.
3. Петрова Р. Г. Гендерология и феминология : [учеб. пособ. для студ. ВУЗов, по напр. подгот. и спец. «Социальная работа»] / Р. Г. Петрова. – [3-е изд.]. – М. : Дашков, 2007. – 229 с.
4. Рошка Е. В. Гендерные стереотипы в современном обществе [Электронный ресурс] / Е. В. Рошка // Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства : [мат. Всеукр. наук. конф. викладачів, аспірантів, співробітників та студентів фак-ту іноз. філол. та соц. комунікацій, 19–20 квітня 2013 р. / відп. за вип. В. В. Опанасюк]. – Суми : СумДУ, 2013. – Ч. 3. – С. 2–6. – Режим доступу : http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/30648/1/Roshka_gender%20stereotypes.pdf
5. Русакова А. В. Лінгвокультурний типаж «авантюристка» в художньому втіленні : гендерний і семантико-когнітивний аспекти (на матеріалі романів Сідні Шелдона) : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Ангеліна Володимирівна Русакова. – Київ, 2017. – 320 с.
6. Ходырева Н. В. Гендер в психологии: история, подходы, проблемы / Н. В. Ходырева // Вестник Санкт-Петербургского университета. – 1998. – Сер. 6. – Вып. 2. – № 13. – С. 74–82.
7. Чумаков В. И. Гендерология и феминология : [учебно-метод. пособие для студентов по специальности 040101 «Социальная работа в системе здравоохранения»] / В. И. Чумаков. – Волгоград : Изд-во ВолГМУ, 2010. – 146 с.